

and its health problems are associated with the education of the senses, very little attention is paid to teachers' coverage of value of inanimate world and problems related to its protection; pedagogical education of parents on the subject is not widely reflected in the work of teachers.

There are revealed the contradictions between: the desire of teachers to ecological education of primary school pupils in accordance with European guidelines and dominated time limited forms of work; understanding the important role of teachers in the environmental education of parents of pupils at the school and monotonous, not consistent work with parents.

Key words: *environmentally appropriate behavior, ecological education, attitudes toward objects of nature, ascertaining stage of the experiment, research methods, pupils of primary school, primary school teachers.*

УДК 577. 35:37.013.78:376.1

Ольга Кривonos

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ІННОВАЦІЙНОМУ ПОЛІ ЕВРИСТИЧНОГО НАВЧАННЯ

Метою статті є аналіз сутності понять «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність учителя» за визначенням вітчизняних і зарубіжних дослідників; здійснення порівняльного аналізу досвіду країн світу щодо формулювання ключових компетентностей учителя; детальне визначення змістового наповнення поняття «професійна компетентність педагога»; дослідження дидактичних можливостей інноваційного евристичного навчання в підготовці майбутніх педагогів на рівні професійних компетентностей. Представлено широкий інструментарій евристичного навчання, який забезпечує досягнення поставленої мети.

Ключові слова: *компетенція, компетентність, професійна компетентність, компетентнісний підхід, професійна компетентність вчителя, ключові компетентності вчителя, евристичне навчання.*

Постановка проблеми. Невід'ємною рисою сучасної освітньої політики кожної держави є інтеграція в міжнародне співтовариство. Реалізація цієї мети передбачає необхідність запровадження нових підходів до всього навчально-виховного процесу. Одним із таких інноваційних підходів виступає компетентісно орієнтоване навчання. Зазначимо, що поняття компетентісної освіти прийшло до нас із зарубіжних країн, де цей напрям дослідження активно розвивається як у теорії, так і на практиці. Поступове входження України в європейський та світовий простір характеризується переосмисленням, а потім і впровадженням європейських та світових стандартів освіти.

Компетентісно орієнтований підхід до стандартизації освіти поширений у провідних країнах світу, де відбувається процес визначення та відбору ключових компетентностей.

Останнім часом проблема професійної компетентності педагогічних працівників перебуває в центрі уваги дослідників. Цей факт є визнанням того, що професійна компетентність відіграє провідну роль у педагогічній діяльності.

На сьогоднішній день проблема підвищення рівня професійної компетентності майбутнього вчителя, здатного моделювати навчально-виховний процес, творчо мислити, бути генератором та реалізатором ідей, упроваджувати нові технології в процес навчання та виховання є актуальною й потребує дослідження в сучасних умовах.

Аналіз актуальних досліджень. Останніми роками в науковий обіг уведено поняття «компетентнісний підхід» (О. Камишаченко, А. Хуторської та ін.) [9; 10], який уперше розроблявся в Англії та був відповіддю на конкретне замовлення професійної сфери, а отже, народжувався й осмислювався поза освітою.

Уведення компетентнісного підходу, на думку А. Хуторського, у нормативну та практичну складові освіти дозволяє вирішити загальну проблему, коли процес оволодіння пакетом теоретичних знань не допомагає вирішувати труднощі, а вимагає використання цих знань для вирішення конкретних завдань або проблемних ситуацій [11].

Компетентнісний підхід не є новим у визначенні цілей та змісту освіти. Орієнтація на засвоєння вмінь, способів діяльності, зокрема, узагальнених способів діяльності була провідною у працях В. Давидова, І. Лернера, М. Скаткіна та їхніх послідовників. У цьому аспекті були розроблені як окремі навчальні технології, так і навчальні матеріали. Проте дана орієнтація не була визначальною, вона практично не використовувалася при побудові типових навчальних програм, стандартів і оцінних процедур. Тому сьогодні для реалізації компетентнісного підходу необхідно брати до уваги роботи європейських педагогів і ті напрацювання вітчизняних учених, які допомагають визначити зміст і структуру компетентності взагалі та професійної компетентності майбутнього педагога зокрема (О. Карпенко, О. Лебедєв, В. Лозова, О. Овчарук, І. Прокопенко та ін.).

Залишаються недостатньо дослідженими також шляхи формування професійних компетентностей майбутніх учителів, зокрема, дидактичні можливості інноваційних педагогічних технологій у цьому процесі.

Мета статті – на основі аналізу сутності і змісту педагогічної компетентності обґрунтувати дидактичні можливості інноваційного евристичного навчання в її формуванні в майбутнього вчителя.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз і синтез, узагальнення, конкретизація інформації з психолого-педагогічної літератури з питань компетентнісного підходу до організації навчання майбутніх педагогів, емпіричні – експериментальна перевірка дидактичних можливостей евристичного навчання студентів у формуванні їх професійних компетентностей.

Виклад основного матеріалу. Поняття «компетенція» (від латинського *compe* – домагаюся, відповідаю, походжу) досить широко вживається в різних галузях наукових знань. Так, у словниках «компетенція» розглядається як коло питань, у яких певна людина володіє знанням і досвідом, або в якому

будь-хто добре обізнаний [8]. Ці визначення є загальними, вони містять певну неточність: в одному випадку враховується досвід і знання, а в іншому – абстрактне поняття «коло питань». Крім того, компетенція (лат. *competentia* – належність за правом) тлумачиться ще і в іншому плані: 1) коло повноважень будь-якого органу або посадової особи; 2) коло питань, у яких дані особи володіють пізнанням і досвідом [7]. У цьому розумінні компетенція включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок і способів діяльності), які задаються стосовно певного кола предметів і процесів, та необхідних для якісної продуктивної діяльності стосовно неї [10]. Тоді як компетентність (лат. *competens* – здібний) вміщує інший зміст: 1) володіння компетенцією; 2) володіння знаннями, які дозволяють судити про будь-що [7].

У процесі об'єктивного аналізу психолого-педагогічних досліджень (Л. Карпової, Г. Онковича, С. Козак, Г. Данченко, С. Макаренко, О. Полуніної) нами встановлено існування як широкого, так і більш вузького тлумачення поняття «компетентність». У широкому розумінні поняття «компетентність» в основному розуміється як ступінь зрілості людини, яка припускає певний рівень психічного розвитку особистості (навченість і вихованість) та дозволяє індивіду успішно функціонувати в суспільстві. У вузькому – компетентність розглядається в якості діяльнійшої характеристики, тобто міра включеності людини в діяльність, що передбачає ціннісне ставлення до останньої. Отже, поняття «компетентність» можна розглядати як готовність та здатність людини діяти в будь-якій сфері.

Побудова освіти на основі компетентності, зазначає І. Зязюн, є одним із аспектів модернізації освіти, що слугує кроком переходу від парадигми предметно-знаннєвої освіти до моделі формування цілісного досвіду вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, що належать до багатьох сфер культури й виконання багатьох соціальних ролей. Зокрема, він зазначає: «Завжди було зрозуміло, що компетентність не тотожна одержанню диплома, а пов'язана з деякими «додатковими» передумовами розвитку спеціаліста, його власним творчим потенціалом і якістю освіти, яку він одержав. Саме у професійній школі, орієнтованій на компетентність, народилися такі специфічні методи підготовки компетентних спеціалістів, як задачний підхід, імітаційно-моделювальний, проектний і контекстний методи навчання, інтеграція навчальної й дослідницької роботи» [3, 318–328].

Ми вважаємо, що й евристичний підхід до організації навчання майбутніх педагогів забезпечить формування їх професійної компетентності.

До змісту професійної компетентності І. Зязюн включає знання предмета, методики його викладання, педагогіки і психології та рівень розвитку професійної самосвідомості, індивідуально-типові особливості й професійно значущі якості [5, 67].

До елементів професійної компетентності О. Дубасенюк відносить:

- спеціальну компетентність у галузі дисципліни, що викладається;

- методичну компетентність у галузі формування знань, умінь і навичок;
- психолого-педагогічна компетентність у галузі мотивів, здібностей, спрямованості;
- аутопсихологічну компетентність – рефлексія педагогічної діяльності [6, 59].

Виділяють такі компоненти професійної компетентності майбутніх учителів:

- мотиваційно-ціннісний (погляди, уявлення, сподівання, мотивації);
- когнітивно-технологічний (володіння відповідними знаннями та вміннями їх застосовувати на практиці);
- комунікативний (володіння культурою спілкування, здатність створювати атмосферу комфортності тощо);
- рефлексивно-діяльнісний (здатність до критичного самоаналізу, самооцінки, готовність до змін тощо);
- морально-етичний (поважання гідності дитини, такт, толерантність, емпатія тощо) [1, 92].

М. Чошанов у своєму дослідженні зазначає, що компетентність учителя, по-перше, виражає значення традиційної тріади «знання, уміння, навички», поєднуючи їх між собою; по-друге, визначається як поглиблене знання предмета; по-третє, компетентність доцільна для опису реального рівня підготовки педагога, якого вирізняє здатність з-поміж розмаїття рішень обирати найбільш оптимальне, аргументовано відкидати хибні рішення, піддавати сумнівам ефективність, тобто володіти критичним мисленням; по-четверте, компетентність передбачає постійне оновлення знань, володіння новою інформацією для успішного вирішення професійних завдань у даний час і в даних умовах, тобто компетентність є здатністю до актуального виконання діяльності; по-п'яте, компетентність включає в себе як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти. Це означає, що компетентний педагог повинен не лише розуміти сутність проблеми, але й уміти практично її вирішувати. Компетентний спеціаліст у залежності від конкретних умов може застосувати певний метод вирішення проблеми. На основі цих тверджень учений винаходить «формулу компетентності», яка, на його думку, має такий вигляд: компетентність = мобільність знань + гнучкість методу + критичність мислення [12, 6].

Одним із ефективних механізмів підготовки майбутніх педагогів на рівні професійних компетентностей ми вважаємо досліджувану нами евристичну технологію навчання.

Евристичне навчання – оригінальна науково-педагогічна концепція, яка пропонує студентам самостійно «відкривати знання», порівнюючи їх із культурно-історичними аналогами, вибудовуючи при цьому індивідуальну траєкторію власної освіти.

Основна ідея евристичного навчання – це стабільна й глибока довіра до творчого потенціалу кожного студента, обумовлена цим поставка його

пізнавально-творчої (пошукової, дослідницької, проектної, художньої, конструкторської) діяльності на перше місце в усій системі навчання [2, 175]. Ця інноваційна освітня технологія передбачає, насамперед, уміння студентів виявляти проблему, визначати мету, завдання, і безпосередньо знаходити свої варіанти її розв'язання. В умовах евристичного навчання студенти самостійно справляються з поставленими завданнями та проявляють творчі вміння.

Основний критерій оцінки в умовах евристичного навчання – особистісне зростання студента (учня), порівняння його із самим собою за певний період навчання. Евристичні форми заняття включають відповідні методи навчання. Сутність евристичних методів навчання полягає у взаємодії викладача й студентів на основі створення інформаційно-пізнавальної суперечності між теоретично можливим способом вирішення проблеми й неможливістю застосувати його практично. Евристичні методи виконують також із метою організації самостійної роботи студентів щодо засвоєння частини програми за допомогою проблемно-пізнавальних завдань.

Викладач, визначивши обсяг, рівень складності навчального матеріалу, викладає його у формі евристичної бесіди, дискусії чи дидактичної гри, поєднуючи часткове пояснення нового матеріалу з постановкою проблемних питань, пізнавальних завдань чи експерименту. Це спонукає студентів до самостійної пошукової діяльності, оволодіння прийомами активного мовленнєвого спілкування, постановки й вирішення навчальних проблем.

Такий широкий інструментарій евристичного навчання створено для розвитку творчої особистості. Він здатен активізувати пізнавальну діяльність студентів, тобто підвищити рівень усвідомленого пізнання об'єктивно-реальних закономірностей у процесі навчання.

У дослідженні ми визначили також, що особливе значення у формуванні професійних компетентностей майбутніх педагогічних працівників має організація пізнавально-творчої (евристичної) професійної діяльності студентів під час проходження навчальної й виробничої практики. Адже майбутнім учителям треба бути готовими до того, що в повсякденному житті постійно доведеться працювати в непередбачених, нестандартних умовах, в умовах дефіциту часу та інформації. Тому необхідно сформувати вміння не лише швидко пристосовуватися до ситуації, що змінюється, але й прийняти правильне рішення, щоб у повній мірі реалізувати зміст освіти й виховання, допомогти вихованцю знайти правильний шлях вирішення його проблем. А такі вміння можуть бути сформовані тільки в реальних або змодельованих умовах майбутньої професійної діяльності. Під час педагогічної практики створюються умови, що максимально наближені до самостійної професійної педагогічної діяльності, а, відповідно, і до формування професійних педагогічних компетентностей.

Ми керувалися думкою дослідників, що практика відіграє системоутворювальну роль у формуванні творчої особистості майбутнього фахівця. Під час практики у студента формуються творчі вміння, що входять до структури професійної компетентності, як: аналізувати навчально-виховний процес і професійні ситуації; уміння спостерігати динаміку змін знань, умінь і навичок учнів; розв'язувати нестандартні професійні задачі діяльності тощо. У ході практики студенти засвоюють спеціальні знання в своїй професійній діяльності, теоретичні положення набувають для них особистісне значення. Практика дає можливість перекласти професійні знання на язык практичних дій, практичних ситуацій, тобто стати засобом розв'язання практичних задач [4] та формування професійних компетентностей майбутніх педагогічних працівників.

У проведеному нами дослідженні практика виконувала функцію перевірки теорії й певною мірою забезпечувала почуттєву основу професійного мислення та була елементом пізнання сутності професійної діяльності. Навчальна й виробнича практика була визначена провідною дидактичною умовою формування професійних компетентностей студентів. Ми виходили з того, що дидактична умова – це створене спеціальне середовище в навчальному процесі. Це середовище не виникає само по собі, а має бути штучно створеним і керованим суб'єктами навчального процесу з метою оптимального перебігу практичного навчання, яке забезпечує професійно-творчий розвиток студентів. Професійна практика – реальне професійне середовище, де формується готовність студентів до професійно-творчої діяльності на компетентнісному рівні.

З позицій проблеми формування особистості професіонала в період проходження практики професійно-творче становлення студентів зводиться до формування внутрішньої готовності до усвідомлених уявлень, реалізації перспектив розвитку професійної майстерності, творчості. У дослідженні ми висунули припущення, що для того, щоб практичне навчання студентів дійсно послужило одним із головних етапів формування їх професійних компетентностей, професійна практика, як і будь-яка інша діяльність, повинна бути привабливою і значимою для студентів.

У дослідженні ми висунули також припущення, що професійна практика не приваблива й особистісно не значима для студента, якщо вона не має дослідницького й евристичного характеру. Щоб перевірити достовірність цього припущення, ми використовували різні форми евристичної та креативної діяльності під час організації і проведення всіх видів практичного навчання з метою формування професійних компетентностей.

Найефективніше оволодіти професійними компетентностями майбутні педагоги можуть тільки при роботі безпосередньо з учнями під час виробничої професійної практики, коли студенту дається право самостійно,

але під контролем методичного керівника практики, розв'язувати професійні задачі різного рівня складності, здійснювати викладацьку діяльність уже не теоретично, а в реальній педагогічній ситуації, визначати подальшу перспективу власного професійного розвитку. Отже, професійна практика, робота безпосередньо з учнями є найбільш сприятливим дидактичним середовищем для формування всіх компонентів професійної компетентності студентів педагогічного університету. Крім того, робота в реальному педагогічному середовищі є потужним мотиваційним фактором у процесі формування майбутніх учителів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, теоретичний аналіз досліджуваного наукового феномена – «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність учителя» розглядається в науці неоднозначно. Зміст цих понять трансформується відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві, освіті й розглядається під різними кутами зору.

Експериментальне дослідження дидактичних можливостей евристичного навчання у формуванні професійних компетентностей майбутніх учителів довело, що завдяки стабільній і глибокій довірі до творчого потенціалу кожного студента, обумовленій цим організації його пізнавально-творчої (пошукової, дослідницької, проектної, конструктивної) діяльності таке навчання створює умови для підготовки майбутніх педагогів на рівні професійних компетентностей.

Перспективою подальших наукових розвідок може стати дослідження інших інноваційних педагогічних технологій, які забезпечують навчання студентів на рівні професійних компетентностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя : монографія / В. А. Адольф. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т. – 1998. – 118 с.
2. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества / Ш. А. Амонашвили. – М. : Педагогика, 1995. – 248 с.
3. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
4. Лебедев А. С. Формирование субъектной позиции в творческой деятельности у студентов педколледжа : автореф. дис. на соис. науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. С. Лебедев. – Москва, 2007. – 20 с.
5. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 1997. – 349 с.
6. Професійна педагогічна освіта : компетентнісний підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 412 с.
7. Современный словарь иностранных слов. – М. : Иностранная литература, 1993. – 606 с.
8. Философский энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский и др. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 576 с.
9. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 2003. – 415 с.

10. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты : Доклад на отделении философии образования и теоретической педагогики РАО 23 апреля 2002 г. [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской. – Режим доступа : www.eidos.ru.

11. Хуторской А. В. Ключевые компетенции : Технология конструирования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 55–61.

12. Чошанов М. А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения: Методическое пособие / М. А. Чошанов. – М. : Народное образование, 1996. – 160 с.

РЕЗЮМЕ

Кривонос О. Формирование педагогической компетентности будущего учителя в инновационном поле эвристического обучения.

Цель статьи – анализ содержания понятий «компетентность», «профессиональная компетентность», «профессиональная компетентность учителя» по определению отечественных и зарубежных исследователей; осуществление сравнительного анализа опыта стран мира касательно формирования ключевых компетентностей учителя; конкретное определение содержательного наполнения понятия «профессиональная компетентность педагога»; исследование дидактических возможностей инновационного эвристического обучения в подготовке будущих педагогов на уровне профессиональных компетентностей. Представлена характеристика широкого инструментария эвристического обучения, который способствует достижению цели исследования.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, профессиональная компетентность учителя, ключевые компетентности учителя, эвристическое обучение.

SUMMARY

Krivosos O. The formation of pedagogical competence of the future teacher in innovative time of heuristic learning.

The purpose of the article is to analyze the concepts of “competence”, “teacher’s professional competence” by definitions of native and foreign researchers; realization of comparative analysis of the experience of world countries the main idea of which consists in formation of teacher’s key competencies; detailed definition of the concept of “teacher’s professional competence”. In particular, it is possible to generalize that development of professional competence is a dynamic process of learning and modernization of professional experience, which provides the development of individual professional qualities, accumulation of professional experience that provides continuous development and self-perfection. Introduction of competence approach in the preparation of future teachers allows not only applying for the knowledge and skills but also forms the ability to practical activity in specific professional situations, creative decision of the professional problems and also allows to navigate easily in professional environment. Such approach provides a high level of preparation and adaptation of specialists for realization creative plans in educational process.

The most effective way to acquire professional competences by the future teachers is to work directly with students during the production of the professional practice, when students are given the right to work independently, but under the control of the head of the methodological practice, to solve professional tasks of different levels of complexity, to carry out teaching activities not theoretically but in real pedagogical situations, to identify the future prospects for their own professional development.

It is identified that one of the effective ways of forming professional competences is the use of didactics possibilities of the innovative heuristic study in preparation of the future teachers. In this article the wide tool of heuristic studies which provides achievement of the put purpose is presented. The experimental investigation of didactic possibilities of heuristic

study in the formation of professional competence of future teachers was proved due to stable and deep trust to creative potential of every student which contributes to informative and creative (searching, research, project, structural) activity, such teaching creates conditions for training future teachers at the level of professional competence.

Prospects for further studies can be researches of other innovative pedagogical technologies, which provide the training of students at the level of professional competence.

Key words: *competence, professional competence, teacher's professional competence, teacher's key competencies, heuristic study.*